

UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜNDE GERİ DÖNÜŞ, YENİDEN YAPILANMA VE İYİ ÖRNEKLER

Ayşe Betül Çelik

Uyuşmazlık Çözümü literatüründe geriye dönüş; uyuşmazlık sonrası yeniden yapılanma / değişim / rehabilitasyon (*postconflict reconstruction / transformation / rehabilitation*) safhası denilen safha içinde incelenir. Geriye dönüşü sağlayacak olan çatışma-sonrası¹ bölgelerin yeniden yapılandırılması ve reformu; sürekli barış, istikrar ve güvenliği teşvik edecek kurumların oluşturulması, çatışmaya taraf olan grupları bir araya getirecek mekanizmaların oluşturulması ve uygulanması, çatışma eğilimli toplumların uzlaştırılması gibi birtakım bileşenleri gerekli kılıyor (Lederach, 1998; Abu-Nimer, 2001; Dünya Bankası'nın Uyuşmazlıkları Önleme ve Yeniden Yapılandırma Birimi; Nygren, 2003). Dolayısıyla, bu süreci tahlil etmek, sadece çatışma problemlerinin üstesinden gelme çabalarını değil (mesela gruplar arası çatışmanın engellenmesi, mayınların temizlenmesi gibi); aynı zamanda çeşitli aktörlerin (devlet, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları - STK) fiziksel şiddet ve gerginliklerin yenilenen döngüsünü nasıl önlemeyi hedeflediklerini ve geriye dönüş için çatışma bölgelerini nasıl çekici hâle getirdiklerini araştırmayı da gerektirir.

Uyuşmazlık Çözümü literatürü, geriye dönüşün kapsamının geriye dönenlerin topluma sosyal ve kültürel olarak entegrasyonundan daha geniş olduğunu öne sürer. Bu alanda öne çıkan bazı konular şunlardır: -Geriye dönülen yerlerin yeniden inşası, dönülen yerlerde kalkınma faaliyetlerinin ve ekonominin güçlendirilmesi, geriye dönenlerin siyasi ve medeni hayata yeniden entegre edilmesi (Arowolo, 2000; Ghosh, 2001), insan hakları uygulamalarının düzenlenmesi, kadınlar ve çocuklar gibi birtakım hassas grupların korunması, çatışmaya taraf olmuş kişilerin rehabilitasyonu² ve yoksulluk. Uyuşmazlık çözümü literatürünü diğer literatürlere ayıran en önemli faktör; uyuşmazlıkların çözümünün sorunun kökenine inerek oluşturulması gerektiğini, bunun da ancak konuyla ilgili tüm aktörlerin üçüncü taraflar/aktörler yolu/arabuluculuğuyla yapılan müzakereler, sorun-çözümü çalıştayları (*problem-solving workshops*) ya da yerel toplumsal çözüm yollarından (*community-based approaches*)

1 "Çatışma-sonrası" kavramı çatışmaların tamamen çözüldüğü anlamında algılanmamalıdır. Bu kavram (uyuşmazlık analizi terminolojisini kullanarak) pozitif barışın sağlanmasını ifade etmekten ziyade, aktif şiddet eylemlerinin bittiğini (negatif barış) ifade etmek için kullanılmaktadır. Öte yandan bu literatür uyuşmazlığın bir süreç olduğunu ve her uyuşmazlığın safhaları olduğunu ileri sürer. Şiddet ve konular açısından bir uyuşmazlık, iniş (de-escalation) aşamasından tekrar çıkış (escalation) aşamasına geçebileceği gibi "çatışma-sonrası" (post-conflict) aşamada sorunun kökenindeki etkenler iyice çalışılmadan ve bu etkenler ortadan kaldırılmadıkça, uyuşmazlık her an tekrar yükselişe geçebilir.

2 Çatışmaya taraf olmuş kişiler literatürde "ex-combatants" diye geçen terimin Türkçesi olarak kullanılmıştır. Bu kelimeyle çatışmadaki her iki taraftan hem çatışmaya birebir girmiş hem de çatışmaya giren örgüt ya da kurumlara katılmış kişiler kastedilmektedir.

geçtiğini iddia etmesidir. Bu iddianın altında yatan inanç ise bu sorunların doğasını ve sorunlara müdahil olan aktörlerin pozisyonlarını anlamanın, geriye dönüşü daha kolay kılacağı ve sürebilir çözümler üreteceğidir (*durable solutions*).

İdeal geri dönüş, devlet, yerel STK'lar ve uluslararası örgütlerin yaptıkları müzakereler sonucu ürettiği mekanizmaların uzun süreli ve sağlıklı işler hâle getirilmesinden sonra başlamalıdır. Dolayısıyla fiziksel yer değiştirme öncesi bazı ön çalışmalar gerekmektedir. Bu aşamada, sorunların çözümünde, devletin yanı sıra, çeşitli uluslararası ve yerel aktörler de devreye girer (Arowolo, 2000; Lederach, 1998; Abu-Nimer, 2001; Dünya Bankası, tarihsiz-d; Varsney 2001).

Geriye dönüş ve çatışma-sonrası bölgelerin yeniden inşası aynı zamanda yerel yönetimlerin ve STK'ların karar alma ve hizmet sağlama alanlarında yer almalarını da gerektirir (Lederach, 1998; Abu-Nimer, 2001; Dünya Bankası, tarihsiz-d; Ghosh, 2001). STK'lar, sorunun çerçevesinin yeniden çizilmesinde, uyuşmazlığa neden olan konularda yerel yönetimler ve devlet kurumları ile müzakere etmede ve zorunlu göçten etkilenen kişileri doğrudan temsil etmede de önemli aktörlerdir.

Yerel ekonomik kalkınmanın geliştirilmesi rehabilitasyonun önemli bir parçasıdır. Burada önemli olan yerel aktörlerin (gerek kamusal gerek özel sektörün) bölgenin özellikleri, potansiyeli, sorunları ve ihtiyaçlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamasıdır. Çeşitli bölgesel konferanslarda pratisyenler bu konuda en geçerli metodun aşağıdan-yukarıya (*bottom-up approach*) yani yerel aktörlerin bu süreci tanımlayarak üst kurumlara iletmesi yoluyla olacağı sonucuna varmışlardır (UNOPS/ILO).

Bir başka önemli konu ise geri dönüşün, literatürde mutabakat (*reconciliation*) denilen ve gerçekleşmesi zor olan süreçle paralel yürümesi ya da bu sürece öncülük etmesi gerektiğidir. Mutabakat, Louis Kriesberg tarafından şöyle tanımlanıyor: Baskıcı bir ilişki yaşamış ya da birbirleriyle yıkıcı bir ilişkide bulunmuş tarafların koşulları en azından "minimal"de kabul edilmiş bir ilişkiye girmeyi ya da böyle bir ilişki kurmayı kabul etme süreci. Bu sürecin dört boyutu vardır: a) gerçek, b) adalet, c) af dileme/affetme, d) kişi ya da grup güvenliği (Kriesberg, 2001:48). Gene bu konuda uluslararası söze sahip Paul Lederach'a göre toplumların birlikte yaşaması, güven, empati (duygudaşlık) ve demokrasi kültürünün oluşması için dört önemli faktörün bileşkesi gereklidir: a) gerçeklerin açıklanması (*truth-telling*), b) tamir/tazmin (*reparation*), c) yaraların sarılması/iyileşme (*healing*), d) onarıcı adalet (*restorative justice*) (Lederach, 1998).

Bu anlamda geri dönüşün kalıcılığı ancak çatışma içerisinde bulunmuş grupların/kişilerin bu yüzleşmeyi gerçekleştirmiş ya da gerçekleştirme sürecinde olmasıyla ilintilidir. Bu da zorunlu göçe sebep olan faktörlerin ortaya çıkarılmasını, hataların kabul edilmesini ve güvenli bir ortamda ilişkilerin yeniden kurulmasını gerektirir. Gerçeklerin ortaya çıkarılmasında bağımsız Hakikat ve Mutabakat Komisyonları'nın kurulması ve hukukun geçmiş insan hakları ihlalleri ve adaletsizlikleri su yüzüne çıkarması önemli ve gerekli bir süreçtir. Bununla birlikte, söz ko-

nusu süreç; baskı altında tutulmuş grupların güçlendirilmesini, itibarlarının iadesini ve ilişkinin tekrar aynı döngüyü yaşamaması için gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu kılar.

Uyuşmazlık Çözümü literatürüne baktığımızda geriye dönüşle ilgili şu çıkarımları yapabilir ve çözüm önerilerini bulabiliriz:

1. Geri dönüş için mutabakatla üretilmiş (*reconciled*), kalıcı (*sustainable*), sürebilir (*durable*), güvenli ve onurlu çözümler gerekir. Bu çözümlerin belirtilen yönlerde olması ancak uyuşmazlık içinde olmuş tarafların bir araya gelerek sorunların kaynağını (yani sosyal, ekonomik ve siyasi adaletsizliklerin tespitini) ve çözüm yollarını müzakere etmesi yoluyla olur.
2. Bu müzakereler *tüm* tarafların temsiliyle gerçekleşmelidir. Özellikle yerinden edilmiş kesimi temsil eden yerel örgütler bu müzakerelere katılmalıdır. Çatışma içindeki tarafların diyaloga girmesi geri dönüşün kalıcılığı için önemli ve gereklidir. Ayrıca bu tarafların birlikte üretmeleri ve çalışmalarını koordine etmeleri kalıcı barış için kritik bir önem taşımaktadır.
3. Uluslararası kurumlar gerek bu müzakerelerin başlatılmasında; gerekse de sürecin içinde önemli bir kolaylaştırıcı rolü (*facilitator*) oynayabilir ve baskı gücü oluşturabilirler.
4. Yerinden edilmiş kesimin tüm vatandaşlık haklarından yararlanabilmesi için demokratik yolların açılması ve gerekli siyasi değişim sürecine girilmesi gereklidir. Hatta bu kesimin ve yerel kurumların sahiplenmediği bir sürecin başarı olasılığı çok zayıftır. Aşağıda da tartışılacağı üzere iyi örnekler sadece yerel aktörlerin bu süreci sahiplendiği durumlarda olmaktadır.
5. Geri dönüşü sürebilir yapmak aynı zamanda olası bir uyuşmazlık öncesi erken uyarı sisteminin devreye girebilmesini, yani önleyici mekanizmaların oluşturulmasını gerekli kılar.

1. KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLER

Karşılaştırmalı örneklere geçmeden önce belirtilmesi gereken önemli bir nokta, literatüre tam oturan ve mükemmel örnek denilebilecek ve Türkiye'deki sorunla tam karşılaştırılabilecek durumların az olduğudur. Ülke içi zorunlu göç hâlâ ülkelerin egemenlik haklarıyla çelişen durumlar yarattığı için özellikle uluslararası kurumların arabuluculuğunu/baskı gücünü/kolaylaştırıcılığını engellemekte, bu da verimli çözüm üretimi için gerekli müzakereleri engellemektedir. Yine de özellikle Latin Amerika'da son yıllarda başarılı geri dönüşler yaşanmıştır. Özellikle Peru, Guatemala ve Kolombiya'da 1990'lı yılların sonunda başlatılan geri dönüş çalışmalarında önemli mesafeler katedilmiştir.

Peru'da 20 yıl süren ve bir tarafta devlet güçlerinin bir tarafta da Maoist Aydınlik Yol (*Shining Path*) ve Tupac Amaru Devrimci Hareketi'nin (*MRTA*) bulunduğu iç savaş sonrasında başlatılan çalışmalar sonucunda 600.000 yerinden edilmiş kişiden 60.000'i hariç tümünün döndüğü ve geri dönüş sürecinin büyük oranda başarılı olduğu düşünülüyor. Sürecin etkili

olmasındaki en önemli neden yerinden edilmiş kesimin temsil edildiği bir ulusal koordinasyon grubunun kurulması. 1996'da 45.000 kişiden oluşan ve yerinden edilenleri temsil eden Desplazados Bölgelerarası Derneği (*ASFADEL- Asociacion Interprovincial de Desplazados*) ve Orta Peru'nun Yerinden Edilmiş Kesimini Temsil Eden Junin Merkezli Bölgesel Derneği'nin (*Junin-based Regional Association of the Displaced of Central Peru*) temsil edildiği grup, hem yerel, hem bölgesel hem de uluslararası örgütlerin bir araya getirdiği üyelerden oluşturuldu (Global IDP Project, 2005a). Ayrıca 1998'de yerinden edilmiş kadınlar seslerini duyurabilmek amacıyla 2.700 kişi katılımlı uluslararası bir konferans örgütlediler. Bu ulusal grup özellikle kapasite arttırımı (*capacity-building*) ve güçlerinin bir araya getirilmesinde uluslararası destek aldılar. Bu destek sonucu oluşan grup, devletle önemli müzakereler sonucu özellikle Birleşmiş Milletler (BM) Yol Gösterici İlkeler'in uygulanmasında etkili oldular. STK'lar, bu prensiplerin yayılmasında ve uygulanmasında baskıcı, uygulamaların doğruluğunu tespit etmeye denetleyici, yerinden edilmiş kesimin haklarının geliştirilmesinde de tavsiyede bulunan bir güç oldu. Fakat bu süreçte yaşanan önemli bir sorun, bu prensiplerin yerinden edilen kesimin ana diline çevrilmemiş olmasıydı.

Mutabakat süreci için gerekli olan iki önemli gelişme Hakikat ve Mutabakat Komisyonlarının oluşturulması ve yerinden edilmiş kesimin haklarını koruyacak yeni kanuni uygulamaların kabul edilmesidir. Haziran 2001'de kurulan Komisyonlar, bir barış anlaşmasının imzalanmadığı Peru'da, mutabakat için gerekli en önemli şartın yerine getirilmesinde önemli bir adımdı. Bu komisyonlar, yaşanan insan hakları mağduriyetlerini belgeledi ve yerinden edilmiş 600.000 insanın tümünün savaş mağduru olduğunu kabul edip, tazminata hak kazandığını tescil etti. Latin Amerika'da tabu olan kadın ve çocuklara karşı işlenmiş suçların, özellikle taciz, şiddet ve tecavüzün de belgelenmesi gerektiği bu komisyonlar yoluyla ortaya çıktı. Ayrıca komisyonların raporları ve önerileri sonucunda Mayıs 2004'te yerinden edilmiş kesimin özel statüsünü tanıyan ve özel haklarını benimseyen bir yasa ilk defa yürürlüğe girdi. Bu yasa ayrıca yerinden edilmiş kesim hakkında bilgi oluşturan bir veri tabanının da oluşması gerektiğini belirtiyordu.

Bütün bu süreçte üç önemli sorun yaşandı: birincisi; yerli halkın toprakları belgelerle ispatlı olmadığı için çatışma sürecinde bu topraklara el koyanlar gerekli belgeleri temin edip bu topraklara sahip çıktılar. Bu da geri dönüşte hak iddia edenler arasında uyuşmazlıklara neden oldu. İkinci sorun ise geri dönüşte devletin sağladığı maddi imkânların kısıtlı olması idi. 1994-2000 yılları arasında devlet yeniden yapılanma ve altyapı oluşumu için 74 milyon dolar harcamış olsa da bu kaynak sınırlı bir kaynaktı. Geri dönenlerin çoğu kendi imkânlarıyla dönüş yapmıştır. En önemli sorun ise geri dönüş projelerinin şehirlere göç etmiş kesimi dışlamasıdır.

Bir başka başarılı sayılabilecek örnek ise Kolombiya'dır. Kolombiya'da İnsan Hakları Vakfı yerinden edilmiş kesimin insan haklarını korumada etkili olmuştur. Söz konusu STK, çatışma sonrası safhada polis ve ordu ile yerel ve ulusal yetkililere insan hakları eğitimi vermiş, devlet güçlerine yerinden edilmiş kesim için üretilen kanunlarda tavsiyelerde bulunmuş, bu kanunların uygulanmasında denetlemede bulunmuş ve yine bu kesimin sorunlarını araştırmıştır. Guatemala'da ise barış anlaşması imzalandıktan sonra STK'lar yerinden edilmiş kesimi

min topluma yeniden eklenmesi için gerekli belgelerin (en önemlisi tapuların ve mülkiyetin) edinilmesi için çalıştılar, yerel ve ulusal otoritelere tavsiyelerde bulundular, ulusal komitelerde çalıştılar ve yerinden edilmiş kesim hakkında bilgi toplamada yardımcı oldular. Bu kurumların Latin Amerika çerçevesinde karşılaştıkları en büyük sorun ise devlet tarafından bu kurumların devletle karşı karşıya olan yasadışı örgütlerle bağlantılı olduklarının iddia edilmesi ve çalışmalarının kısıtlanmasıydı. Ayrıca projelerde ve çözüm üretiminde devlete oranla masada daha az söz hakları vardı.

Hemen hemen her yerde uluslararası kurumların yardımı ve baskıcı gücü geri dönüş çalışmalarının verimliliğini arttırmıştır. Türkiye’de yaşanan zorunlu göçe benzer bir göçün yaşandığı üç Orta Amerika ülkesi olan Nikaragua, Salvador ve Guatemala’da gerek devlete karşı ayaklanan gerilla gruplar gerekse de devlet güçleri tarafından hak ihlalleri yapıldığı iddiaları vardı. BM, bu ülkelerdeki geri dönüş çabalarına destek verecek iki büyük girişimde bulundu: Orta Amerika Mültecileri Üzerine Uluslararası Konferans (Conferência Internacional sobre Refugiados da América Central- CIREFCA) ve Orta Amerika’daki Yerinden Edilmiş, Mülteci ve Dönenler İçin Kalkınma Planı (The Development Program for Displaced Persons, Refugee and Returnees- PRODERE). Bu programlara Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization-ILO), BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization- WHO) alt yüklenici (*sub-contractor*) olarak katıldı ve BM Kalkınma Programı (United Nations Development Program-UNDP) yoluyla İtalyan hükümeti 115 milyon Amerikan Doları tutarında yardımda bulundu. PRODERE’nin bir birimi olan ve ILO’nun sponsorluğuyla yürütülen Yerel Ekonomik Kalkınma Acentesi (Local Economic Development Agency- LEDA) bir BM programı başlattı. Bu program 1990-1995 yılları arasında Orta Amerika’da barış sürecinin sağlanması ve yerinden edilmiş, mülteciler ve geri dönen kesime yardım için oluşturuldu. Epeyce başarı sağlamış bu programın benzerleri ILO sponsorluğunda Angola, Bosna, Kamboçya, Hırvatistan, Cibuti, Mozambik, Somali ve Tacikistan’da yürütülmeye çalışılıyor (Dünya Bankası, tarihsiz-c).

LEDA, çatışma yaşanmış bölgelerde yerel ekonomik kalkınmanın canlanması, yerel mekanizmaların ekonomik olanaklar yaratması, çatışma bölgelerinin yeniden yapılanması ve altyapının temini, dönenlerin topluma entegrasyonu, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin sağlanması ve paydaşların ekonomik çıkarlarının korunması için kapasite arttırımı üzerine çalışmıştır. Program için seçilen bölgeler çatışmanın yoğun yaşandığı, çok mülteci üreten, ekonomik ve sosyal ayrımcılığın yüksek düzeyde yaşandığı, devlet kurumlarının az ve zayıf olduğu, altyapının zarar gördüğü, yoksulluğun yaygın olduğu ve her iki kesimde de güvensizliğin yaşandığı yerlerdi. Program, ana hatlarıyla insan haklarının geliştirilmesini, kalkınma konuları üzerine mutabakatın sağlanmasını, geriye dönüşün kolaylaştırılmasını, sağlık, eğitim ve yerleşim gibi ana hizmetlerin sağlanmasını ve yerel ekonominin tekrar canlandırılmasını hedeflemiştir. Burada asıl amaç geri dönenlere maddi ve teknik yardım sağlayarak tarımın canlandırılması ve altyapının onarılmasıyla geri dönüşün kalıcı kılınmasıdır. Bu programdan çıkarılacak ana ders ise özellikle bu tür programların bölgesel ve yerel kalkınmayı geliştirerek dönüşü sürebilir kılacağı ve üçüncü tarafların bu konuda önemli ölçüde kolaylaştırıcı rol oynayabileceğidir (UNOPS/ILO).

Uluslararası kurumların bu konudaki yardımlarının devletin egemenliğine bir saldırı olduğu düşünülen Asya ülkelerinde bile BM'nin yardımları konunun çözümünde etkin bir rol oynamıştır. Örneğin Sri Lanka'da devlet ve BM geri dönüş ve yerleşimde birlikte projeler üretmişler ve Tamil Eelam Özgürlük Kaplanları (*Liberation Tigers of Tamil Eelam – LTTE*) da bu projelerde yer almıştır.

Latin Amerika dışında STK'ların devlete karşı yerinden edilmiş kesimlerin haklarını koruduğu ve gerekli yasaların çıkarılmasında ve uygulamasında baskı oluşturduğu çok fazla örneğe rastlamıyoruz. Mesela Cezayir örneğinde uluslararası kurumların ilgisini çekecek güçte bir STK birlikteliğinin yoksunluğu geri dönüşleri yetersiz bırakmaktadır. Asya'da Türkiye'deki soruna benzer örnekler Burma, Sri Lanka, Filipinler, Nepal ve Endonezya (Aceh)'dir. Bunlardan sadece Endonezya ve Sri Lanka'da büyük geri dönüşler yaşanmıştır. Benzer bir örnek olmasa da Afganistan'da BM çabalarıyla geri dönüşler teşvik edilmekte ama BM'nin buradaki gücü çeşitli kurumlarca sorgulanmaktadır. Bütün bu örneklerde yaşanan ortak sorun toprak ve mülkiyet haklarıyla ilgilidir. Bu hakların korunamaması ise kısmen, etkin ulusal müzakereci bir sivil toplum dayanışmasının oluşmamış olması ile ilgilidir. Gene Hindistan'da geri dönüşü baltalayan etkenler arasında barış ortamının tam olarak sağlanamaması ve mayınların temizlenmemesi gösterilebilir. Bütün bu başarılı sayılmayacak örneklerden çıkarılacak sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

1. Geri dönüş, kalıcı barış/ateşkesi sağlama ve çatışma bölgeleri mayınlardan temizleme çalışmalarıyla paralel yürütülmeli ve bu noktaların kalıcı ve sağlıklı geri dönüşün önemli bileşenleri olduğu unutulmamalıdır.
2. Toprak ve mülkiyet haklarının korunması için yerinden edilmiş kesimin haklarını koruyacak ve onlar adına bu konularda müzakerelere gidebilecek güçlü bir bölgesel ve ulusal komiteye/gruba ihtiyaç vardır.
3. Geri dönüş ancak gerekli ekonomik ve sosyal altyapının sağlanmasıyla kalıcı kılınabilir. Fakat bu sistemin kalıcı kılınması da hem yerel örgütlerin hem de uluslararası kurumların etkin katılımı ve bu süreci sahiplenmesi ile sağlanabilir.

2. TÜRKİYE'YE YANSIMALAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Hem yukarıda kısaca özeti geçen literatürün uygulanmasında hem de iyi örneklerin tekrarlanabilmesinde Türkiye'nin bir karşılaştırılabilir sorunu vardır. Yukarıda belirtilen birçok örnekte iç savaş değişik etnik gruplar ya da sınıfsal örgütler arasında yaşanmıştır. Türkiye'de yaşanan zorunlu göçü farklı kılan ve dönüş önerilerini zor kılan ise Türkiye'de yaşanan uyuşmazlığın devlet güçleri ve PKK arasında geçmiş olması ve resmi bir ateşkesin söz konusu olmaması/olamayacağıdır. Daha da zorlusu, diğer örneklerde olduğu gibi bu uyuşmazlığın giderilmesinde ne bir muhatap tarafın olması ne de mağdur kesimi temsil edecek bir oluşumun bulunmamasıdır.

Uyuşmazlık Çözümü literatürü ve değinilen örnekler geri dönüş için gerekli ortamın hazırlanmasında en etkili ortamların ancak devlet, STK'lar ve uluslararası örgütlerin ortak ve katılımcı bir alanda çalışmasıyla üretilebileceğini gösteriyor. Kalıcı geri dönüş için ilk önce sorunun doğasının tartışıldığı çalıştaylar ve toplantılara ihtiyaç vardır. Çözüm projelerinin üretiminde bu kesimlerin ortak üretimi bir yol planı gerekmektedir. Özellikle tazminatların belirlenmesinde rol oynayacak bölgesel komitelerde bu kesimi temsil edecek STK'ların yer alması önemli bir katkı olabilir.

Yine diğer örneklerden çıkarabileceğimiz bir öneri ise uluslararası kurumların etkisinin daha kuvvetli olmasıdır. Latin Amerika örneğinin gösterdiği üzere bölgesel kurumların BM Yol Gösterici İlkeleri'ni kabul ettiği ve kolaylaştırıcı ve baskıcı rolü oynadığı durumlarda çözümler daha kolay ve kalıcı kılınmaktadır. Elbette ki Türkiye'deki zorunlu göç (Avrupa'da birkaç ülke dışında) bölgesel yayılım göstermemiş ve büyük bir bölgesel dengesizlik yaratmamıştır. Bu da bölgesel ve uluslararası kurumların ilgisini geç ve yetersiz derecede çekmiştir.

Sürebilir geri dönüşün sağlanması için gerekli mutabakat zayıf tarafların temsili ve haklarının korunması için güçlendirilmelerini (*empowerment*), bu konuda projelerin üretilmesini ve yerel toplumun bu projelerin içinde yer almasının sağlanmasını gerektirir. Bütün bunlar için gerekli altyapı ise STK'ların kapasite arttırımı ve seslerinin duyurulması için eğitimden geçer. Uyuşmazlık Çözümü eğitimleri birçok yerde, daha önce çatışma içinde bulunmuş kesimin tekrar barış ortamına getirilmesi ve huzur ortamının sağlanması için verimli sonuçlar üretmiştir. Örneğin Sri Lanka'da çeşitli uluslararası örgütlerin hem finansal hem de teknik olarak desteklediği projeler ve eğitimler Sinhal, Tamil ve Müslüman kesim arasında uyuşmazlıkların çözümünde ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. Elbette ki Türkiye örneğinde böylesi bir toplumsal çatışma yoktur ama bu uygulamalar diğer sorunlu alanların uzlaşmasında verimli çözümler üretebilir. Örneğin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da korucu olan ve olmayan köylerin uzlaştırılmasında, yerinden edilmiş kesimin devlet kurumlarıyla (özellikle polis, ordu ve güvenlik güçleri) olan ilişkilerindeki güvensizliğin giderilmesinde bu eğitimler önemli sonuçlar doğurabilir. Ayrıca göç sonrası şehirlerde yaşanan toplumsal gerilimin (Mardin örneğinde Arap-Kürt uyuşmazlığı) aşılmasında da bu tür çalışmalar yardımcı olacaktır. Gene aynı şekilde kapasite arttırımı yoluyla hem BM Yol Gösterici İlkeler STK'lar üzerinden dağıtılabilir hem de yerel halk vatandaşlık haklarını daha etkin şekilde öğrenebilir.

Geri dönüş ve toplumsal mutabakat alanında ise en sorunlu nokta "gerçekle yüzleşme" noktasıdır. Hem literatür hem de diğer örneklerden ortaya çıkan bu konunun hem çok önemli olduğu hem de çeşitli yönleriyle uygulamadaki zorluklarıdır. İlerideki bölümlerde tartışılacağı üzere, Türkiye'de bu konuda çıkan yasalarda bile bu sorunun başlangıcı için farklı tarihler önerilmektedir (örneğin 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) kapsamı 1987'den başlarken, "Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu İle Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler" başlıklı Çerçeve Metin ise olayları 1984'e kadar geri götürmektedir). Elbette ki, Türkiye'de bu olayın kökeninin nereye kadar gittiğinin tartışılmasının önünün açılmasıyla bu konudaki sıkın-

ular da aşılabilecektir. Uyuşmazlık nasıl bir süreçse, toplumsal mutabakat da bir süreçtir ve kalıcı geri dönüşlerin sağlanması ve yerinden edilmenin tekrar yaşanmaması için önemlidir ve hayatidir.